

भारत – अमेरिका नागरी अणु सहकार्य कराराचे भारतीय सुरक्षेच्या दृष्टीकोनातून मुल्यमापन

प्रा. डॉ. जितेंद्र आनंदा माळी.

विभागप्रमुख – संरक्षण आणि सामरिक अभ्यास विभाग,

कै. न्हाणाभाऊ म. तु. पाटील कला महाविद्यालय, मारवड,

ता. अमळनेर. जि. जळगांव.

प्रस्तावना – सर्व जगाला ज्ञात असलेली प्रचंड शक्ती म्हणजे, “अणु शक्ती” होय. दुसऱ्या महायुद्धाची समाप्ती करणाऱ्या या शक्तीने जपानच्या हिरोशिमा व नागासाकी या दोन शहरांना पुर्णतः उध्वस्त करून, अणुच्या विध्वंसक क्षमतेची जगाला ओळख करून दिली. या अणुबॉम्बच्या वापरामुळे अमेरिका जगात “महाशक्ती राष्ट्र” (Super Power) झाले. सुरुवातीच्या काळात अमेरिका आपल्या जवळील तंत्रज्ञान कोणासही देण्यास तयार नव्हता. परंतु कालांतराने 1949 मध्ये सो. रशियाने अणुचाचणी घडवून अणुशक्ती संपन्न जगातील दुसरे राष्ट्र बनले. (पाल विनोदकुमार, ब150,2010) त्यानंतर 1952 मध्ये ब्रिटनने, 1960 मध्ये फ्रान्सने, तर 1964 मध्ये चीनने अण्विक तंत्रज्ञान हस्तगत करून अमेरिकेची अन्नवस्त्रांतील मक्तेदारी संपुष्टात आणली. जगात सुरु असलेली अण्वस्त्र स्पर्धा भविष्यात ही अशीच सुरु राहील्यस, अल्पावधीतच जगाचा विनाश अटळ आहे. हे ओळखून अमेरिकेने आपल्या अण्विक धोरणात बदल केला. यासाठी अमेरिकेने अन्नवस्त्र संपन्न पाच राष्ट्रांची अन्नवस्त्रांवरील मक्तेदारी कायम ठेवून व इतर राष्ट्रांनी ही क्षमता प्राप्त करू नये म्हणून संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या आमसभेत 19 नोव्हेंबर 1968 रोजी अन्नवस्त्रांच्या उच्चाटनासाठी “अन्नवस्त्र प्रसार बंदी करार” (Nuclear Non Proliferation Treaty) मांडला. स्वातंत्र्यप्राप्ती नंतर अहिंसेच्या तत्वावर अधिष्ठित भारतवासीयांनी जगाला अन्नवस्त्रांपासून दूर राहण्याचा सल्ला देवून, अणु तंत्रज्ञानाचा वापर केवळ शांततामय विकास कार्यासाठी करण्याचा निर्धार जाहीर केला होता. भारताचे प्रथम पंतप्रधान पंडीत नेहरुंच्या नेतृत्वाखाली भारताचे अण्विक धोरण दोन मुलभुत पायांवर आधारलेले होते. त्यानुसार –

- 1) अणु विज्ञानाचा शांततामय कार्यासाठी वापर आणि अणु कार्यक्रमांबाबत स्वावलंबन.
- 2) अणु बॉम्बची निर्मिती न करण्याचा निर्धार आणि जागतिक निःशस्त्रीकरणाला सक्रीय पाठींबा.

भारतीय अणुशास्त्रज्ञ डॉ. होमी भाभा व डॉ. मेघनाद सहा यांनी भारतात अणु संशोधनाचा पाया रचून अणु इंधनापासून वीज निर्मिती करणे हे सर्वात महत्वाचे कार्य मानले होते. 1954 मध्ये अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष आयसेन हॉवर यांनी “शांततेसाठी अणु” या धोरणाचा आधारे अणुतंत्रज्ञानाच्या प्रसारावर असलेली गुप्ततेची पकड काढून टाकली. त्यामुळे असंख्य भारतीय शास्त्रज्ञ अमेरिकेत जावून अणु तंत्रज्ञानाचा

अभ्यास करू लागले. पुढे 1956 मध्ये कॅनडा आणि अमेरिकेच्या मदतीने भारताने सायरस हा अणु संशोधन प्रकल्प सुरु केला. या प्रकल्पात अणुचा वापर केवळ शांततामय कार्यासाठीच करण्याची हमी भारताने दिली होती. कारण यापुर्वीच भारताच्या अण्विक धोरणाबाबत 2 एप्रिल 1954 रोजी पं. नेहरुंनी लोकसभेत सांगितले होते की, भारत अण्विक शक्तीचा वापर रासायनिक, जैविक, अण्वस्त्रे आणि विनाशक अस्त्रांच्या निर्मितीसाठी कदापी करणार नाही. (Swhney Pravin, 410, 2002)

अमेरिकेने मांडलेल्या “अण्वस्त्र प्रसार बंदी करार” हा अमेरिकेची पाठराखण करणारा व पक्षपाती असल्याच्या कारणावरून विरोध करित भारताने त्यावर साक्षरी केली नाही, असे परस्पर विरोधी अण्विक धोरण असणाऱ्या भारत-अमेरिके दरम्यान शीतयुद्धोत्तर काळात नागरी अणु सहकार्य करार घडून आला. ही एक ऐतिहासिक बाब मानली जाते. त्याअनुशंगाने प्रस्तुत शोध निबंधात, भारत-अमेरिके दरम्यान 2008 मध्ये झालेल्या नागरी अणु सहकार्य करारासंबंधीत महत्वपूर्ण बाबींचा आढावा घेवून सदर कराराचे भारतीय सुरक्षेच्या दृष्टीकोनातून मुल्यमापन करण्यासाठी सामान्याकडून विशेषीकरणाच्या विश्लेषणात्मक व वर्णनात्मक पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे.

अमेरिकेने भारतासोबत अणु करार करण्यामागील कारणे –
पुढीलप्रमाणे (गजराज, 40-42, 2014)

- 1) अमेरिका या अणुकराराला आपल्या अण्विक प्रसार बंदी उद्देशांच्या पुर्ततेचे एक साधन मानते.
- 2) अमेरिकेच्या दृष्टीकोनातून 50 वर्षानंतर भारत या करारामुळे आंतरराष्ट्रीय अणु उर्जा आयोगाच्या सुरक्षा उपाय आणि बंधनांमध्ये आला आहे.
- 3) अमेरिकेच्या दृष्टीने या करारामुळे अणु निर्यात कायदयाला अडिाक कटोर करण्यात तसेच अणु चाचण्यांवर बंदी घालणे सहज शक्य होणार आहे.
- 4) अमेरिकेच्या उर्जा बाजारात शिथीलता आली आहे, तर भारत हा जगातील सर्वात मोठा उर्जेचा ग्राहक असल्याने भारताला अणु इंधन व तंत्रज्ञान उपलब्ध केल्याबद्दल अमेरिकेला मोठा आर्थिक फायदा होणार आहे. (रितू सिंग,67,2005)

5) भारताचा अण्विक कार्यक्रम तसेच अण्विक केंद्रे यांचा शोध घेण्यात अमेरिका आजपर्यंत अयशस्वी ठरलाहोता. परंतु या करारामुळे भारतीय अणुभट्ट्या व अणु कार्यक्रम अमेरिकेच्या देखरेखी खाली येतील.

6) अमेरिकेला आर्थिक, सामरिक तसेच राजनैतिक दृष्टीकोनातून आशिया खंडात भारताच्या रुपाने एक महत्वपूर्ण सहकारी व भागीदार मिळणार होता.

7) आंतरराष्ट्रीय मंचावर आपली धेय्यधोरणे लागू करण्यात तसेच त्यांचा विस्तार करण्यात भारतावर अमेरिकेचे समर्थन करण्याचा मानसिक दबाव राहिल.

8) अमेरिकेच्या वाढत्या सामर्थ्यात प्रवासी भारतीय व्यावसायिकांचे महत्वपूर्ण योगदान आहे. सद्यस्थितीत अमेरिकेतील बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या उच्चपदस्थ अधिकारी ते सामान्य नोकरदार वर्गात भारतीयांचीच संख्या अधिक आहे. विशेषतः माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात तर भारतीयांशिवाय कोणासही पर्याय नाही. त्यामुळे अमेरिका या कराराद्वारे अमेरिकेतील अनिवासी भारतीयांना प्रसन्न करू इच्छित आहे.

9) सद्यस्थितीत आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेत चीन आणि सो. रशियाची सामरिक भागीदारी झाल्याने त्यांची शक्ती प्रचंड वाढली आहे. अशा या वातावरणात अमेरिका दक्षिण आशियातील सामर्थ्यशाली भारताबरोबर सामरिक संबंध प्रस्थापित करून भारताच्या शक्तीचा वापर चीन व रशिया यांच्यावर अंकूश ठेवण्यासाठी करू इच्छितो.

10) भारतीय बाजारपेठ ही जगातील दुसऱ्या क्रमांकाची विकसित बाजारपेठ आहे. त्यामुळे अमेरिका भारताबरोबर आर्थिक, व्यापारी आणि सेवा क्षेत्रात संबंध विकसित करू इच्छितो.

11) शीतयुद्धोत्तर काळात आपले जागतिक महासत्ता स्थान कायम टिकवून, आपल्या शक्तीत वाढ करण्यासाठी अमेरिका दक्षिण आशियातील शक्तीशाली भारताला आपल्या बाजुन ठेवू इच्छितो. अशा विविध कारणांमुळे अमेरिका भारताबरोबर नागरी अणु करार करू इच्छित आहे.

भारत अमेरिका नागरी अणु करार – 10 ऑक्टोबर 2008 या ऐतिहासिक दिवशी युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका आणि रिपब्लिक ऑफ इंडिया (भारत) यांच्यात बहुप्रतिक्षीत असा "भारत-अमेरिका नागरी अणु सहकार्य करार" (U.S. – India Civil Nuclear Agreement) किंवा "भारत-अमेरिका अणु करार" (Indo-US Nuclear Deal) झाला. (Sultan, Maria, 1, 2011) त्यापुर्वी, अमेरिकन राष्ट्राध्यक्ष जॉर्ज डब्ल्यू. बुश यांनी प्रस्तुत करारावर 8 ऑक्टोबर 2008 रोजी स्वाक्षरी केली होती. त्यानंतर अमेरिकन परराष्ट्र मंत्री कोडोलिजा राईस व भारतीय परराष्ट्र मंत्री श्री. प्रणब मुखर्जी यांनी 10 ऑक्टोबर 2008 रोजी वॉशिंग्टन डी.सी. येथे सदर अणु सहकार्य करारावर अधिकृतरीत्या स्वाक्षरी करून त्यास कायदेशिर स्वरूप दिले. भारत अमेरिका अणु करार हा अमेरिकेत 123 करार

(परिशिष्ट-2) (123 Agreement Annexure-2) या नावानेही ओळखला जातो. (Parnami K, 1, 2009) प्रस्तुत अणुकरार अमेरिकेतील अणुउर्जा कायदा 1954 या हार्ड कायद्याच्या आधारावर केलेला आहे. या कायद्यातील कलम 123 मधील तरतुदींमध्ये आवश्यकते नुसार बदल करून भारताला अणु सहकार्याची परवानगी देण्यात आली आहे. (Wikipedia, Initiative, 2008) यावेळी भारतीय पंतप्रधान मनमोहन सिंग आणि अमेरिकन राष्ट्राध्यक्ष जॉर्ज डब्ल्यू. बुश यांनी एक संयुक्त निवेदनाद्वारे भारत आपले नागरी आणि लष्करी अणुप्रकल्प वेगवेगळे करून नागरी अण्विक प्रकल्प आंतरराष्ट्रीय अणुउर्जा संस्थेच्या (International Atomic Energy Agency - IAEA) देखरेखीखाली आणेल, तसेच सुरक्षा उपाय व बंधने मान्य करेल. त्या मोबदल्यात अमेरिकेने भारताला शांततामय विकास कार्यासाठी पूर्ण नागरी अणु सहकार्य करण्याची तयारी दर्शविली होती. (US Press Secretary, July 2008)

करारातील तरतुदी व कलमे – जुलै 2005 मध्ये अमेरिकेने भारताच्या "शांततामय विकास" (Atom for Peace) या अण्विक धोरणाला तत्वतः पाठींबा देवून भारताच्या नागरी अणु प्रकल्पांना संशोधन, शांततामय विकास कार्य व अणुउर्जा निर्मितीसाठी सहकार्य करण्याचे मान्य केले. या अणु सहकार्य करारात एकूण सतरा (17) कलमे व तरतुदी आहेत. (US embassy.gov, July 2008) त्यानुसार अमेरिकेने भारताला पुढील सात क्षेत्रात अण्विक सहकार्य करण्याचे मान्य केले आहे. 1) धर्मल पॉवर रिअॅक्टरस 2) फास्ट ब्रिडर रिअॅक्टरस 3) पयुचर रिअॅक्टरस 4) रिसर्च रिअॅक्टरस 5) प्रतिवाह सुविधा (Upstream Facilities) 6) अनुवाह सुविधा (Downstream Facilities) 7) संशोधन सुविधा (Research Facilities) इत्यादी.

करारातील अटी – अमेरिकेने भारतासमोर पुढील काही अटी ठेवल्या होत्या, (Bhonsle Rahul, 85, 2007) त्यानुसार –

1) भारताने आपल्या अणुप्रकल्पांचे लष्करी आणि बिनलष्करी असे वर्गीकरण करावे.

2) भारताने बिनलष्करी प्रकल्प स्वच्छेने आंतरराष्ट्रीय परीक्षणाच्या कक्षेत आणावेत.

3) बिनलष्करी प्रकल्पांसंदर्भात आंतरराष्ट्रीय अणुउर्जा आयोगाबरोबर अतिरिक्त करार करावा.

4) विघटक पदार्थ उत्पादन मर्यादासंबंधी करार करावा. इ. अमेरिकेने घातलेल्या या अटी भारताने मान्य करून आंतरराष्ट्रीय अणुउर्जा आयोगाच्या देखरेखीखाली येणाऱ्या नागरी उपयोगाच्या व देखरेखीखाली न येणाऱ्या लष्करी उपयोगाच्या अणुभट्ट्यांचे वर्गीकरण केले. तदनंतर सदर कराराला 6 सप्टेंबर 2008 रोजी काही अटीच्या अधीन राहून अणु पुरवठादार गटाची (Nuclear Suppliers Group) मान्यता मिळाली. त्यामुळे गेल्या 34 वर्षांपासून भारतावर लादलेली बंधने समाप्त झाली आणि भारत NSG च्या 45 सदस्य राष्ट्रांपैकी कोणत्याही

राष्ट्रांबरोबर अणु करार करण्यास मोकळा झाला. (चेंगप्पा राज, 23,2008)

भारताच्या दृष्टिकोनातून अणुकराराचे फायदे— पुढीलप्रमाणे (गजराज, 40,2014)

- 1) भारताच्या अण्विक कार्यक्रमाला आंतरराष्ट्रीय मान्यता प्राप्त होईल.
- 2) भविष्यात भारताला युरेनियम अणु इंधनाचा पुरवठा अखंडीत व सुरळीतपणे सुरु राहील.
- 3) या करारामुळे, भारतात सक्रीय असलेल्या अणुभट्ट्यांपैकी 14 नागरी उपयोगी तर 8 लष्करी उपयोगाच्या श्रेणीत वर्गीकृत केल्या, त्यास अमेरिकेने मान्यता दिली.
- 4) त्यानुसार, भारताच्या फास्ट ब्रीडर रिएक्टर अणुभट्ट्या नागरी उपयोगाच्या श्रेणीतून वगळण्यात आल्या.
- 5) कोणती अण्विक सुविधा नागरी व लष्करी सूचीत समाविष्ट करावी याचे निर्णय स्वातंत्र्य भारताला आहे.
- 6) आंतरराष्ट्रीय अणुउर्जा संस्था भारताशी सुरक्षा उपायांबाबत चर्चा करून अणु इंधन पुरवठ्याचा निर्णय घेईल
- 7) फ्रान्सचे राष्ट्रपती शिरॉक यांच्या भारत भेटी दरम्यान त्यांनी स्पष्ट केले की, अमेरिकेसोबतच्या प्रस्तावित करारामुळे भारताचे युरोपीयन राष्ट्रांबरोबर विशेषतः फ्रान्स बरोबरचे संबंध अधिक भक्कम व मजबूत होतील.
- 8) या कराराने अण्विक क्षेत्रात भारताची स्थिती विषशतः चीन आणि पाकिस्तानच्या विरुद्ध शक्तीशाली होईल.
- 9) प्रस्तावित करारामुळे, भारताच्या उर्जा सुरक्षेला सशक्तीकरण प्राप्त होईल. वगैरे.

भारतीय सुरक्षेसंदर्भात अणु कराराचे मुल्यमापन

स्वातंत्र्यप्राप्ती नंतर भारताने अणुउर्जेचा सतत शांततामय मार्गाने विकासकार्यासाठी वापर करण्यावर भर दिलेला दिसून येतो. त्या अनुशांगाने भारत-अमेरिका दरम्यानचा नागरी अणु सहकार्य करार हा ऐतिहासिक करार मानला जातो. कारण, जगात आज पर्यंत पुढील तीन प्रकारचेच अणु करार झालेले दिसून येतात. त्यानुसार

1) अण्विक शक्ती संपन्न राष्ट्रांनी अण्विक शक्ती संपन्न राष्ट्रांबरोबर केलेले करार. 2) अण्विक शक्ती संपन्न राष्ट्रांनी अणु प्रसारबंदी करार (NPT) व बहुव्याप्त चाचणी बंदी करार (CTBT) यावर स्वाक्षरी केलेल्या राष्ट्रांबरोबर केलेले करार होय. 3) अण्विक शक्ती संपन्न राष्ट्रांनी, अणु प्रसारबंदी करार (NPT) व बहुव्याप्त चाचणी बंदी करार(CTBT)यावर स्वाक्षरी न केलेले परंतु अणुशक्ती संपन्न असलेल्या राष्ट्रांबरोबर केलेले करार. यापैकी भारत-अमेरिका अणु करार हा तिसऱ्या प्रकारात मोडणारा करार आहे. या करारामुळे जगातील सर्वात मोठे लोकशाहीप्रधान राष्ट्र आणि सर्वात शक्तीशाली

राष्ट्र यांच्या दरम्यानचा राजकीय अडथळा दूर झाला. यात अमेरिकेचा व्यापारी दृष्टीकोन ही आहे. या कराराचा आधार असलेले सर हेन्री हार्डिड यांच्या मते, भारत अमेरिका नागरी अणु सहकार्य करारामुळे अमेरिकेचे भारताबरोबर सामरिक संबंध विकसित होवून भविष्यात चीनच्या वाढत्या सामर्थ्याला आळा बसू शकतो. या करारातील खरा अंतस्थः हेतू म्हणजे अमेरिकेला येणाऱ्या नविन शतकात नवनविन संसाधनांची उपलब्धता करून देणे हा ही आहे. ज्यांच्या सहाय्याने अमेरिका विविध आव्हाने पेलून आपले जागतिक महासत्ता स्थान आबाधित राखू शकेल, असे असले तरी संबंधीत अणुकराराचे भारतीय सुरक्षेच्या दृष्टीकोनातून सकारात्मक व नकारात्मक मुल्यमापन पुढील प्रमाणे करता येते.

अ) अणु कराराचा भारताच्या सुरक्षेवरील सकारात्मक परिणाम — पुढीलप्रमाणे (गजराज, 98, 2014)

- 1) या अणु करारामुळे भारताला अत्यंत स्वस्त व सोप्यामार्गाने उर्जा निर्मिती करता येणार आहे. कारण अणुउर्जा ही अन्य पारंपारीक उर्जा निर्मिती साधनापेक्षा स्वस्त व अधिक क्षमतेची आहे.
- 2) भारताने 1974 मध्ये केलेल्या पहिल्या अणुचाचणी नंतर भारतावर लावण्यात आलेली तांत्रिक बंधने या करारामुळे नष्ट होतील.
- 3) प्रस्तावित करार करून अमेरिका आंतरराष्ट्रीय पटावर भारताला एक शक्तीशाली, लोकशाही प्रधान आणि अणुशक्ती संपन्न जबाबदार राष्ट्राचा दर्जा देत आहे. कारण आतापर्यंत अमेरिकेने जागतिक पातळीवर अशा स्वरुपाचा करार अद्यापी कोणत्याही राष्ट्रासोबत केलेला नाही.
- 4) भारताने सुरुवातीपासुनच अण्वस्त्र प्रसार बंदी करार व बहुव्याप्त चाचणी बंदी करार यांचा उघडपणविरोध करून त्यावर स्वाक्षरी केलेली नाही. तरीही अमेरिकेने भारताबरोबर अणु करार करणे म्हणजे जागतिक पातळीवरील भारताचा विरोध योग्य असल्याच्या मताला मान्यता देणे होय.
- 5) या करारानुसार प्राप्त झालेल्या अण्विक तंत्रज्ञान व इंधनाच्या मदतीने भारत अल्पावधीत आपली लक्षणीय प्रगती करून, भविष्यात अमेरिकेबरोबरचा करार रद्द करू शकतो.
- 6) या करारामुळे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर भारताला अणुशक्ती संपन्न राष्ट्राची मान्यता मिळून, आंतरराष्ट्रीय राजकारणात भारताचे लष्करी व सामरिक महत्व वाढेल.
- 7) अमेरिकेतील भारतीय प्रतिनिधी अरुंधती घोष या आऊट लूक मासिकात लिहीतात की, हा करार एक तांत्रिक स्वरुपाचा करार असून हा भारताला फायदेशिर सिध्द होईल. यामुळे भारताला उर्जेची वैकल्पिक साधने प्राप्त होवून, भारत लष्करीदृष्ट्या शक्तीशाली राष्ट्रांच्या यादीत जावून बसेल. (नियाज, 1343, 2008)
- 8) भारताला युनोमध्ये सुरक्षा परिशदेचा स्थायी सदस्य होण्यासाठी

हा करार मदत करू शकतो. कारण अमेरिकेबरोबर हा करार केल्यामुळे भारताच्या प्रयत्नांना अमेरिकेचे पाठबळ मिळेल.

9) सद्यस्थितीत भारतात उर्जेची कमकरता असून 3 टक्के उर्जा तूट आहे, या करारामुळे ती भरून निघेल.

10) या करारामुळे तारापुर अणुउर्जा केंद्राला पुरेसा अणुइंधन पुरवठा होवून तो बंद होण्यापासून वाचेल.

11) या करारामुळे भारत जागातील 45 अणु पुरवठादार गटाकडून अणु इंधन खरेदी करू शकतो.

12) अमेरिकन परराष्ट्र मंत्री कोडोलीना राईस यांच्यामते, हा अणु करार करून अमेरिका भारताच्या विकास कार्यात सहाय्यक बनू इच्छित आहे.

13) भारताकडे असलेली पारंपारीक औष्णिक व खनिज तेल उर्जा साधने कायम टिकणारी नाहीत. त्यामुळे स्वस्तदराने, कमीतकमी किंमतीत व श्रमात प्रचंड उर्जा निर्मिती करणारी अणुउर्जा हा उत्तम पर्याय आहे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था प्रगती पथावर जाणार आहे. (संजय कुमार, 2194, 2007)

ब) अणु कराराचा भारताच्या सुरक्षेवरील नकारात्मक परिणाम
 – पुढीलप्रमाणे (पाठक, 1343,2007)

1) आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासकांच्या मते, अमेरिका अणु कराराच्या माध्यमातून आपल्या राजनैतिक व सामरिक महत्त्वाकांक्षांच्या पुर्ततेसाठी आशिया खंडातील शक्तीशाली भारताचा वापर करू इच्छित आहे.

2) 1974 मधील भारताच्या प्रथम अणु चाचणी नंतर अमेरिकेने भारतविरोधी भूमिका घेत, भारतावर विविध बंधने लादली होती. अशा प्रसंगी अमेरिका भारतासोबत अणु करार करून खरोखरच भारताचे हित कितपत साधणार आहे का? हा मोठा प्रश्न आहे.

3) प्रस्तावित अणु करार हा सर हेन्री हार्डिंड कायदयाला प्रमाणभूत मानून केलेला आहे. त्या कायदयानुसार भविष्यात भारताने अण्विक परीक्षण केल्यास अमेरिका हा करार संपुष्टात आणू शकतो. परिणामी भारतीय अणुभट्ट्या इंधना अभावी बंद पडू शकतील.

4) या करारानुसार भारताने आपली अणुशक्ती केंद्रे आंतरराष्ट्रीय निरीक्षणासाठी खुली केल्यामुळे भारताची सुरक्षा धोक्यात येवू शकते.

5) या कराराच्या माध्यमातून अमेरिका आशिया खंडातील चीन व जपानच्या वाढत्या सामर्थ्याला भारताच्या माध्यमातून शह देवू इच्छितो. त्याकरीता अमेरिका भारताचा वापर आपल्या कुटनैतिक डापेचांनुसार करेल.

6) या करारानंतर अमेरिका आंतरराष्ट्रीय सामरिक मुद्यांबाबत भारतावर दबाव टाकू शकतो.

7) अमेरिका भारताला देत असलेल्या अणु तंत्रज्ञानात युरेनियमचेच इंधन लागणार आहे. तर भारताकडे युरेनियमचा साठा अत्यल्प

असल्याने भारताला उर्जा निर्मितीसाठी पुढी 40 वर्षांपर्यंत अणु पुरवठादार गटाकडून युरेनियमची खरेदी करावी लागणार आहे, त्याचा विपरीत परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होईल.

8) भारताजवळ जगातील एकूण थोरियमच्या साठ्यांपैकी 65 टक्के साठा आहे. त्यापासूनही अणुउर्जा निर्मिती होवू शकते. त्यासाठीचे तंत्रज्ञान भारताजवळ नाही. परंतु अमेरिका थोरियम पासून उर्जा निर्मिती तंत्रज्ञान पुरविण्याविषयी काहीही वक्तव्य करीत नाही.

9) या करारामुळे अमेरिकेतील इंधन पुरविणाऱ्या कंपन्यांना फक्त सहा वर्षात भारताकडून 20 अब्ज डॉलर्सचा फायदा होणार आहे. त्यामुळे अमेरिकेतील इंधन पुरवठादार कंपन्या व इंधन बाजारातील मंदी नश्ट होवून त्यांनी उलाढाल वाढणार आहे.

10) अमेरिकेबरोबर प्रस्तावित करार केल्यामुळे भारतीय महत्त्वाकांक्षी "आंतरखंडीय क्षेपणास्त्र विकास योजनेला" पूर्ण विराम मिळेल. त्याचा भारताच्या राष्ट्रीय सुरक्षेवर विपरीत परिणाम होईल.

11) अमेरिकेने प्रस्तावित करारानुसार अणु इंधन पुरविणे मान्य केले असले तरी, काही काळानंतर इंधन पुरवठा

थांबवून भारताची अडवणूक करू इच्छितो. प्रसंगी इंधन पुरवठ्याच्या बदल्यात NPT व CTBT करारांवर स्वाक्षरी करण्याची अट ही लादू शकतो.

12) या करारामुळे भारताच्या भावी अंतराळ संशोधन आणि अण्विक कार्यक्रमांला खीळ बसू शकते. त्यामुळे भारताची प्रगती थांबून भारतीय अणु संशोधक व संरक्षण क्षेत्रावर त्याचा विपरीत प्रभाव पडेल. वगैरे विपरीत परिणाम भारताच्या सुरक्षेवर प्रस्ताविक करारामुळे घडून येतील.

सारांश – भारत अमेरिका अणु कराराकडे पाहतांना महत्त्वाची बाब लक्षात घ्यावी लागेल की, भारत हाजगातील असा पहिला देश ठरला आहे की ज्याने अण्वस्त्र प्रसार बंदी करार (NPT) व बहुव्याप्त चाचणी बंदी करार (CTBT) यावर सही केलेली नाही. तरी देखील जागतिक महासत्ता असलेल्या अमेरिकेने भारताबरोबर अण्विक करार केलेला आहे. त्याचबरोबर अण्विक पुरवठादार राष्ट्रांनी सुध्दा त्यास मान्यता दिली आहे. त्यामुळे आज फ्रान्स, ब्रिटन, ऑस्ट्रेलिया हे अणु पुरवठादार गटातील राष्ट्रे भारतासोबत अणु करार करण्यास उत्सुक आहेत. (निकुंभ, 101,2010) यावरून दक्षिण आशियातील भारताचे महत्त्वपूर्ण स्थान सिध्द होते.

प्रस्तावित अणु करारामुळे भारतीय अणुभट्ट्यांना अणु इंधनाचा पुरवठा सुरळीत होवून भारतातील वीज टंचाईची समस्या तसेच नागरी समस्या सोडविण्यास मदत होईल. आंतरराष्ट्रीय पटावर भारताला एकशक्तीशाली, लोकशाही प्रधान आणि अणुशक्ती संपन्न जबाबदार राष्ट्राचा दर्जाही प्राप्त होईल. त्याचबरोबर अमेरिकेने भारतासोबत अणु करार केल्यामुळे, दक्षिण आशियाई क्षेत्रात भारताच्या लष्करी व सामरिक सामर्थ्यात वाढ झालेली दिसून येते. एकंदरीत या अणु

करारामुळे भारत-अमेरिका यांच्या विकसित झालेल्या सामरिक संबंधांचा भारताच सुरक्षेवर साधक बाधक परीणाम झालेला दिसून येतो.

संदर्भग्रंथ सूची –

- 1) *Swhney Pravin, The Defence make over 10 myths that shape India's Image. Sage Publication, New Delhi. 2002 P.410.*
- 2) *Sultan, Maria; Mian Behzad Adi, "The Henry J. Hyde Act and 123 Agreement: an Assessment" (PDF), South Asian Strategic Stability Institute, London, Sept.2008, (Retrieved Aug. 21, 2011)*
- 3) *K. K. Parnami, Indo-US Nuclear Deal, Rawat Publications. Jaipur, 2009.*
- 4) *Office of the Press Secretary (July,18.2005), "Joint Statement Between President George W. Bush and Prime Minister Manmohan Singh", W.W.W. dae.gov.in/Press/sepplan.pdf.*
- 5) *Bhonsle Rahul, Ved Prakash & Gupta K. R. (Ed.), Indo-U.S. Civil Nuclear Deal, Atlantic Publisher and Distributors (P) Ltd. New Delhi, 2007. P. 85-86.*
- 6) *http://en.wikipedia.org/wiki/U.S.-India-Civil-Nuclear-Cooperation-Initiative.*
- 7) *http://WWW.Usembassy.gov.nucleardeal.*
- 8) *गजराज पद्मसिंह, भारत-अमेरिका संबंध .- 123 समझौता, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली. 2014*
- 9) *पाल विनोद कुमार, परमाणु सम्पन्न भारत, डिस्कवरी पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली. 2010.*
- 10) *चेंगप्पा राज, नये परमाणु युग का आगाज, इंडिया टुडे, 22 ऑक्टोबर 2008.*
- 11) *पाठक रामानुज, नाभिकीय समझौता और भारत की स्वतंत्र विदेश नीती एवं सम्प्रभुता, प्रतियोगिता दर्पण, फरवरी 2007.*
- 12) *रितू सिंग, समझौते का यथार्थ, सिव्हिल सर्विस टाईम्स, जुलाई – 2005.*
- 13) *नियाज अन्सारी, भारत अमेरिका समझौता, प्रतियोगिता दर्पण, फरवरी 2008.*
- 14) *संजय कुमार, परमाणु समझौते की उपयोगिता, प्रतियोगिता दर्पण, जुलाई 2007.*
- 15) *निकुंभ जी. एच., पाकिस्तानच्या अणु धोरणाचा आणि सियाचीन संदर्भात भारताच्या सुरक्षेचा चिकित्सक अभ्यास, (अप्रकाशित शोध प्रबंध) उ.म.विद्यापीठ, जळगांव. 2010.*